

себе, є дуже важливими для учнів. Тому вивчення віршів має безліч позитивних аспектів.

Використання своєрідних методів і прийомів з урахуванням особистісних особливостей і можливостей учнів орієнтує педагога на вивчення мотивації творчості учнів початкових класів, конструювання специфічних умінь і навичок.

Шлях до пізнання себе відкривається через творчість, і в ньому дитина розкриває себе і своє бачення навколишнього світу. Це створює бачення і своєї унікальності, неповторності, допомагає проявити себе неординарно під час навчання.

Під час підготовки діти виявляли індивідуальні творчі та інтелектуальні можливості. Ураховуючи особисті бажання та потреби, ми поставили завдання: увійти в роль, домогтися її виразності, звучності, емоційної забарвленості.

Отже, використання віршованих творів є ефективним засобом розвитку мовлення молодших школярів.

Література

1. Толук І. Казка як засіб ознайомлення з кольором дітей молодшого шкільного віку. URL : <https://naurok.com.ua/kazka-yak-zasib-oznayomlennya-z-kolorom-ditey-molodshogo-shkilnogo-viku-73391.html>.

Маркотенко Тамара Савеліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ.
tamaramarkotenko@gmail.com

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Мова служить не тільки засобом спілкування, а й застосовується для художнього відтворення людських почуттів, змалювання дійсності. Помітний внесок у навчання молодших школярів рідної мови, зокрема, розвитку зв'язного мовлення зробили українські лінгводидакти В. Бадер, М. Вашуленко, Л. Варзацька, Т. Горбунова, І. Гудзик, Т. Коршун, Л. Кутенко, О. Савченко, М. Стельмахович, О. Хорошковська та ін.

Мета нашої наукової розвідки – розкрити основні напрямки роботи з розвитку мовлення, значення переказу для дітей, подати класифікацію переказів та навести приклад організації вибіркового переказу тексту.

К. Барінова зазначає, що зв'язне мовлення – це мовне змістовне тематично спрямоване, логічно послідовне, оформлено відповідно чинних у даній мові норм, а також мет і умов мовленнєвої комунікації [1, с. 38]. Розвивати мовлення – це безперервно удосконалювати уміння користуватися мовними засобами в процесі говоріння. Для успішної роботи з розвитку умінь зв'язно висловлювати думку важливе значення має дотримання умов, серед яких, на думку О. Хорошковської, є: створення відповідного мовного середовища; забезпечення потреби у спілкуванні українською мовою; увага до мовлення

дітей з боку вчителя; вправління в діалогічному й монологічному мовленні [4, с. 247].

Робота з розвитку мовлення молодших школярів включає такі напрямки: удосконалення звуковимови учнів і підвищення їхньої мовної культури; збагачення, уточнення і активізація словникового запасу молодших школярів, уміння вживання слова у властивому для них значенні, користуватися виражальними засобами мови залежно від ситуації та мети висловлювання; послідовно й логічно викладати думку; удосконалення граматичного ладу мовлення дітей; оволодіння нормами українського літературного мовлення; засвоєння найважливіших етичних правил спілкування [2, с. 332].

Основними вправами з розвитку узагальнених умінь зв'язного мовлення є перекази і твори. Перекази є підготовчою ланкою в навчанні творам, він простіший і доступніший дітям. Переказ являє собою вправу, яка поєднує і відтворення на основі наслідування, і творчість. Переказ – це осмислене відтворення літературного зразка в усному мовленні. Переказуючи, дитина передає авторський текст і запозичує готові мовленнєві формули (словник, граматичні конструкції, внутрішньотекстові зв'язки) [2]. Як слушно зауважує Л. О. Калмикова, переказ – це складна діяльність, у якій беруть активну участь мислення дитини, пам'ять і уява. Щоб оволодіти переказом, потрібні спеціальні уміння: прослухати твір, зрозуміти його основний зміст, запам'ятати послідовність викладу, мовленнєві звороти авторського тексту, осмислено і зв'язно передати текст у власному мовленні [3, с. 111]. Текст для переказу має бути доступним і цікавим дітям, не переобтяженим новими для них словами і зворотами, нескладним за композицією, містити незначну кількість дійових осіб (якщо текст сюжетний). Учні мають добре зрозуміти його зміст, мету, образи і мову. Необхідно враховувати також граматичні вміння учнів: у тексті не повинно бути малознайомих морфологічних форм, ускладнених типів речень тощо. Теми текстів для переказів повинні мати виховну й освітню цінність, розширювати пізнавальний досвід учнів, формувати їхній світогляд.

Різноманітність видів переказів визначається різними дидактичними завданнями. Відповідно до характеру відтворення змісту твору перекази поділяються на докладні й стислі, до змісту – на повні, вибіркові, з перебудовою тексту; з творчим доповненням. Розглянемо детальніше ці види переказів:

1. Докладні, або близькі до тексту (зміст вихідного тексту відтворюється повно, з усіма деталями, зберігаються тип тексту, його композиційні і мовні особливості). У школі найчастіше практикуються докладні. Завдання докладного переказу – відтворити якнайповніше зміст вихідного тексту. Цей вид переказу здійснює детальну, розгорнуту, послідовну, близьку до тексту передачу змісту почутого, побаченого чи прочитаного з якнайповнішим використанням лексичних і стилістичних засобів.

Розглянемо орієнтовний план роботи над докладним переказом. Важливе місце в ній належить підготовці учнів до побудови цього типу зв'язного висловлювання, яка передбачає ряд послідовних етапів. По-перше необхідно провести попередню бесіду. У процесі попередньої бесіди необхідно пояснити учням нові й не зрозумілі для них слова. Наступний етап – читання вчителем

тексту – проводиться чітко й виразно. Після читання відбувається аналіз змісту тексту. Це найвідповідальніший і найскладніший етап у процесі підготовки до написання переказу. Під час цієї роботи учні повинні усвідомити головну думку та ідейний зміст твору, чітко уявити собі послідовність подій, причинно-наслідкові зв'язки. Якщо зміст тексту можна пов'язати з особистим досвідом дітей, то це слід зробити, тоді переказ буде яскравіший, емоційніший. Під час підготовки до переказу необхідно розглянути також будову прочитаного тексту. Діти визначають зачин твору, з'ясовують, про що йдеться в основній частині, виділяють кінцівку тексту. Наступним етапом є складання плану майбутнього переказу. План переказу може бути у формі як розповідних, так і питальних чи називних речень. Наступним етапом у роботі над написанням переказу є усне складання фрагментів тексту за пунктами плану.

2. Стислі (передається головне із змісту тексту, деталі опускаються. Тип тексту може бути збережений або змінений залежно від об'єму та ступеня стислості). Стислий переказ має коротко передати зміст тексту. Робота над ним вимагає умінь відбирати в тексті головне й суттєве. Він привчає школярів висловлюватися лаконічно й чітко, уникаючи багатослів'я. Щоб робота над стислим переказом була ефективною, доцільно розпочати її з аналізу зразків – простих за змістом і невеликих за обсягом текстів.

3. Перекази з додатковим завданням, або творчі перекази (вправа передбачає внесення певних змін в зміст чи композицію вихідного зразка – заміну особи розповідача, доповнення тексту, перестановку частин тощо. Тип тексту, його мовні особливості можуть зберігатися або змінюватися залежно від характеру завдання). Творчий переказ – це усний чи письмовий виклад вихідного матеріалу, який не лише відтворює текст, а й містить у собі окремі творчі елементи. Сама назва його говорить про те, що у пропонований текст вносяться певні зміни і доповнення. Ними можуть бути: зміна в тексті форми особи, часу, способу, внаслідок чого виникає потреба в переосмисленні його змісту; переказ тексту від імені іншого літературного героя тощо. Особливо ефективними є творчі перекази з завданнями: дописати початок (вступ) або кінець (висновок) до поданого тексту; ввести в його зміст елементи опису, роздуму; розгорнути діалог з питання, що міститься в тексті; доповнити текст властивими міркуваннями й ін. Робота над такими переказами вчить не лише правильно відтворювати готовий текст, а й стимулює словесну творчість учнів і тим самим готує їх до самостійного складання висловлювань.

4. Вибіркові (відтворюється не весь текст, а якась його частина, пов'язана з певною темою; його композиція, як правило, змінюється). Характерним для вибіркового переказу є детальний, послідовний виклад змісту однієї з підтем (або пункту плану). Методика проведення цього переказу зумовлюється його призначенням – вибрати й зв'язно викласти матеріал на одне з питань конкретної теми. Для вибіркового переказу краще використовувати тексти, у яких порівняно легко можна виділити сюжетні лінії.

Наведемо приклад роботи над переказом тексту в 4 класі.

Щасливий сон

Узимку річка не спить. Дрімас...Тихенько жебонить під льодом. І сні бачить. Сні повноводі, щасливі.

Сниться річці лагідний світанок давнього літа. Хороше навкруги: тепленько, та не жарко. На берегах столітні дуби, міднокорі сосни, густі ліщинові кущі й черемха. У травах на запашних квітах гудуть бджоли.

Вода прозора. На дні найменші камінці видно! Плавають лящі, плотвички, краснопірки, верховодки... Кожній рибиці привільно.

Вітерець наповнений пахощами лепехи й м'яти, ніжними ароматами білих лілей, жовтої купавки, голубих півників. Квітів тут безліч!

Жебонить під льодом вода. Не кінчається щасливий річчин сон. Вона мріє, щоб світанок того давнього літа повторився у її житті знову (За В. Струтинським).

I. Робота над семантикою тексту.

Запитання до учнів: У якому стані перебуває річка взимку? Що їйниться? Якими пахощами наповнений вітерець? Про що мріє річка взимку? Як ви розумієте вислови міднокорі сосни, ктут безліч? Доберіть означення до слів: сні, світанок, дуби, квіти, аромати, лілей, сон, літо. Які з них ужиті в переносному значенні (лагідний світанок, ніжними ароматами, щасливий сон)?

Обов'язковою для переказу має бути *словникова робота*, яка полягає не тільки в тлумаченні не зрозумілих школярам слів, а насамперед у збагаченні й активізації їхнього лексичного запасу. Доцільно спонукати учнів до спостереження за синонімічним багатством прослуханого тексту. Діти мають знаходити і записувати на дошці синонімічні ряди, використані автором, з'ясовувати, з якою метою він їх використав. Учні можуть доповнити синонімічні ряди, а вчитель має спрямувати їх на обов'язкове вживання слів-синонімів у власних переказах, щоб уникнути невиправданих повторів тих самих слів, для точнішого висловлення думки, передачі свого ставлення до того, про що вони писатимуть [2].

II. Робота над структурою тексту, засобами зв'язку в ньому, визначення слів, словосполучень із значенням часу, місця; поєднання слів у тематичні групи.

Який це текст: розповідь, опис чи міркування? Яка мета цього опису?(Зображення картини природи) Поділіть текст на частини. Про яку пору року йдеться в першій і п'ятій частині(про зиму)? Яка пора рокуниться річці? У яких частинах про це розповідається? Доберіть синоніми до слова жебоніти (белькотати, белькотіти, бубоніти).Поміркуйте, чому автор з ряду синонімів обрав слово *жеботити*. Перекажіть сон річки. Зазначимо, що під час роботи вчитель має заохочувати школярів не повторюватись, а створювати індивідуальні варіанти текстів.

III. Виконання завдань, що сприятимуть підвищенню грамотності та розвитку зв'язного мовлення учнів.

Письмовому оформленню переказу має передувати орфографічна робота над словами, під час написання яких можуть виникнути труднощі. Їх доцільно записати на дошці, підкресливши орфограми [2].

Виділіть суфікси в словах тихесенько, теплесенбо. Як слід записати ці слова? Яку роль виконує суфікс -есеньк-? У реченнях *Плавають ляці, плотвички, краснопірки, верховодки; На берегах столітні дуби, міднокорі сосни, густі ліщинові куці й черемха; Вітерець наповнений пахощами лепехи й м'яти, ніжними ароматами білих лілей, жовтої купавки, голубих півників.* Поясніть ужиті розділові знаки та визначте, якими членами речення є однорідні члени.

Завдання: Напишіть вибірковий переказ-опис про щасливий сон річки (Орієнтовний план: 1. Лагідний світанок. 2. Хороше навкруги. 3. Вода прозора. 4. Вітерець наповнений пахощами).

У зошити діти записують переказ тексту самостійно. Учитель має спонукати їх до вживання влучних слів, яскравих висловів. Під час аналізу учнівських робіт педагог повинен обов'язково відзначати і зачитувати найкращі зразки. Аналізуючи й відтворюючи зразок, діти усвідомлюють майстерність автора, оволодівають уміннями розкривати тему й основну думку, збирати й систематизувати матеріал за таким зразком, як книга, планувати й створювати монологічні висловлювання різних типів і стилів, виходячи із ситуації спілкування, удосконалювати своє мовлення [3, с. 111].

Під час написання запропонованого переказу тексту учні натрапляли на ряд труднощів, пов'язаних не лише з недостатнім словниковим запасом, а й невеликим життєвим досвідом, недостатністю вражень, тому перед написанням переказу доцільно практикувати уроки-екскурсії, на яких слід провести колективні спостереження за природою.

Отже, перекази художніх творів у всіх його різновидах – один з важливих засобів формування мовленнєвих умінь молодших школярів. Переказ залучає дітей до кращих зразків рідної мови, однак відшукування мовної форми не може ґрунтуватися лише на пам'яті, а вимагає творчості, тобто переказ поєднує і відтворення композиції, сюжету на основі наслідування, і творчість. Діти, наслідуючи зразок літературного мовлення, залучаються до оригінального художнього мовлення, запам'ятовують емоційні, образні слова, словосполучення і речення. Роботу над переказами необхідно проводити з початкових класів, ускладнюючи й удосконалюючи з року в рік зміст тексту, мови, стилю і різноманітних жанрів.

Література

1. Барінова Е. А. Связная речь и пути овладения ею в школе. *Развитие устной и письменной речи.* Л., 1976. **2. Методика** викладання української мови у початкових класах: навч. посіб. / за ред. Дорошенко С. І. К. : Вища шк., 1992. 398 с. **3. Розвиток** мовлення дітей старшого дошкільного віку / за заг. ред. Л.О. Калмикової. К. : Вид-во «ПП Медведєв», 2007. **4. Хорошковська О. Н.** Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання. К., 1999. 306 с.